

OLAJOS TERÉZ

Felhasználatlan bizánci forrás a román nép történetéhez (A vlach népnév második legrégebb előfordulása)

1. A román történelem bizánci kútfőit kitűnő szakemberek, a *Fontes Historiae Daco-Romanae* II–IV. kötetének (Bukarest 1970, 1975, 1982) a tudós szerzői¹ szemmel láthatóan a teljesség igényével állították össze napjainkban. Ha ebből a kutatás jelenlegi állását tükröző szöveggyűjteményből egy forráshely kimaradt, úgy azt joggal mondhatom elhanyagolt kútfőnek. Vegyük ehhez még azt is, hogy a kérdéses görög szöveg publikálója kommentárjában egy hibás megjegyzést fűz a vlach név felbukkanásához,² s akkor könnyen belátható, miért érzem időszerű feladatnak, hogy az alábbiakban felhívjam a kutatók figyelmét a szóban forgó textusra, s annak tanúságát megkíséreljem történeti összefüggésbe állítani.³ Mindezt annál inkább, mert itt a vlach szónak második legrégebb felbukkanásával találkozunk az írásos forrásanyagban.

2. A bizánci törvényhozás és kánoni gyakorlat szerint egy-egy metropolita a spirituális gondoskodása alá rendelt terület egyházi javai (ingatlanai és ingóságai) felett gazdasági felügyeletet is gyakorolt, az ilyen javakról nyilvántartást, úgynevezett *brebiont* (*≪breviariumot*) vezetett, s azt időnként a beállott változásokra való tekintettel meg-megújította.

Az olasz Capialbi grófi család magánarchívumában, Vibo Valentia városában őrzik azt a közel hét és fél méter hosszú (az elején csonkult) pergamentkereset, amelynek rectóján a bizánci Rhégion (Rhegium, ma Reggio di Calabria) metropolis 1050 körül összeállított *brebionjának* egy jelentős része olvasható.⁴ Ennek az okmánynak a 461–483 soraiban Tabernai helység (a Catanzarótól 15 kilométerre északra fekvő mai Taverna) ama földjeiről van szó, amelyek közvetlenül a metropolishoz tartoztak.⁵ Itt feküdt egy telek a Loria folyó partján, amelyet Kurtzanon néven ismertek.

Ennek a birtoktestnek a pontos meghatározása céljából a *brebion* szerkesztője – némileg átstilizálva, de az eredeti irat adatait pontosan reprodukálva – ekként idéz egy régebben felvett jegyzőkönyvet:⁶ „Az idős Hyponomos helybeliként nyilatkozatot tett a boldogult Petros turmarchos.”⁷

¹ H. Mihăescu–G. Ștefan–R. Ilincu–V. Iliescu–V. C. Popescu–A. Elian, N.-Ș. Tanașoca–R. Lăzdrăscu–T. Teoteoi: *Izvoarele istoriei Romaniei* II–IV. Bucuresti 1970–1982.

² Mint lejjebb látni fogjuk, A Guillou az adott összefüggésben a 7. indictio februárját 974-re teszi, holott az a valóságban 979-re esett; ebben az évben vették fel azt a határmegállapító jegyzőkönyvet, amelyben a *vlach* népnév személynévi használatban szerepel.

³ Azon a pergamentkereseten, amely az itt megtárgyalandó *Blakos* „Vlach” személynevet tartalmazza, az *Ungros* „Magyar” név is előfordul. Erről szóló dolgozatom nyomtatás alatt áll az *Antik Tanulmányok* lapjain „Felhasználatlan bizánci forrás a magyarság korai történetéhez” címmel.

⁴ A. Guillou: *Le brebion de la métropole byzantine de Région (vers 1050)*, Città del Vaticano 1974.

⁵ Guillou: i. m. 73–77 (francia fordítás kommentárral), 195–196 (görög szövegközlés), 227 (facsimile), 255 (Démétrios Blakos a névmutatóban), vö. 146 (táblázatos összeállítás a birtokról). A pergamenről készült fotokópia nem elég éles ahhoz, hogy Guillou olvasatát önálló felelősséggel ellenőrizhetném; ezért Dél-Itália bizánci egyházi okmányainak kiemelkedő kutatójától és publikálójától veszem át a textust, a rövidítésfeloldásokat is beleértve.

⁶ A *brebion* 464–466 sorai; Guillou: i. m. 73–75 (francia fordítás és kommentár), 195–196 (görög szöveg).

⁷ Egy-egy bizánci thema (katonai körzet és egyben közigazgatási tartomány) magas rangú katonatisztje; themánként három körül mozgott a turmarchések száma. Itt Calabria-Szicília thema.

Theophylaktos calabriai metropolita⁸ unokaöccse, Philotheos Seberitianos,⁹ Abroch¹⁰ leszármazottja Kónstas, Petrakés leszármazottja Kosmas, ennek testvére Sergios, Ursinianos archón,¹¹ Sergios sógora Kandidos, Leontios Skephakas, a presbiter Démétrios Blakos,¹² Rhégion székesegyházának kamarása¹³ León diakonus és Sarantarés fia Antónios színe előtt a 7. indictio február havában a 6472. esztendőben a Krisztus-szerető nagy császár Kónstantinos Porphyrogennétos és az istenkoronázta Helené császárnő idején.¹⁴ Mi a fentemlítették mindannyian tanúsítjuk, hogy minként Isten a tudója, a telekhatár Kurtzanon kisbirtok déli részétől indulva követi haladtában a patakot, eléri Tychótont, követi a vizek folyását Kurtzanonig, leereszkedik a folyóhoz, eléri Spilaiont s záródik a magaslaton középtűt a meredélynél! ”

3. Tárgyunk szempontjából a szöveg tudós kiadójának, A. Guillounak a magyarázó jegyzetei közül az a legfontosabb, amely megállapítja, hogy a Blakos név a vlach népelnevezés egy változata: „... Demetrios Blakos... Ou descendant de Βλαχος pour Βλαχος, Valaque; première mention d'un représentant de cette peuplade en Italie, à ma connaissance. L'origine de ce Valaque doit être recherchée en Hellade (un contingent connu en 979 [recte 976]) ou en Thessalie: voir M. GYÓNI ... Revue d'histoire comparée ... 23, 1945 ...”¹⁵ Szilárdan alátámasztja a megállapítást, miszerint a Blakos szó népnév, az a tény, hogy a bennünket foglalkoztató brebion számos bizonyítékát szolgáltatja a népelnevezés személynévként való használatának a bizánci Dél-Itáliában (lásd például az Ungros, Lakón, Ióánnés Lagubardos, Kónstantinos Sardos személynevek előfordulását az egyházi vagyonösszeírásában).¹⁶

Míg a Blakos népnév mivoltának a felismerése meggyőző A. Guillou kommentárjában, addig egy másik ponton, nevezetesen a Blakos nevet tartalmazó határmegállapítási jegyzőkönyv datálásánál korrigálnunk kell a szöveg kiadóját. A 7. indictio februárja, amikor Démétrios Blakos tanúként szerepelt, nem 974-re, hanem 979-re esett.¹⁷ Ezzel összhangban van a világeremtéstől számított 6472-es év (annus mundi) akkor, ha a ritkábban használt, de meglevő panodorosi (más néven nagyobb alexandridai) világérát vesszük alapul, s az évkezdetet a bizánci polgári életben szokásos szeptember elsejével indulóként fogjuk fel.¹⁸ Ami a keltezés további adatát illeti, VIII. Konstantinos feleségét valóban

marchéséről lehet szó; vö. V. v. *Falkenhausen*: La dominazione bizantina nell'Italia meridionale dal IX all XI secolo, Bari 1978. 28–31; L. *Bréhier*: Les institutions de l'Empire Byzantin. (Le monde byzantin II.), Paris 1970, 292.

⁸ Calabria itt említett metropolitájának a székhelye Rhégion volt.

⁹ Calabria területén Rhégion mellett volt egy másik egyházi metropolis is, Sancta Severina (ma Santa Severina Catanzaro körzetében); ebből a városból való volt Philotheos tanú.

¹⁰ Az Abroch tulajdonnév így csonka. A szó vége, úgy látszik, kibetűzhetetlen (rövidítés?) a pergamentekercsen Guillou jelzése szerint.

¹¹ Archón itt alighanem csak annyit jelent, hogy „főember”; közelebbi rangmeghatározásra Guillouval együtt mi sem vállalkozunk. Vö. egyebek mellett N. *Oikonomidès*: Les listes de présences byzantines des IXe et Xe siècles, Paris 1972. 368. (a tárgymutató itt idézi az archón rang előfordulását különböző funkciójú tisztségviselőkre vonatkoztatva).

¹² A brebion 465. sorának végén áll a Démétrios, 466. sorának az elején pedig a Blakos név genitivusban így: ἐνώπιον... Δημητρίου προεβυτέρου τοῦ Βλαίου.

¹³ A görög szövegben kubukleisios (< cubicularius).

¹⁴ Idáig a brebion valószínűleg némi átfogalmazással idézi az egykori határmegállapító jegyzőkönyvet. Innentől kezdve viszont a többes szám első személy használata arra vall, hogy a citálás szó szerint.

¹⁵ *Guillou*: i. m. 74. A dátum (976, nem pedig 979) kérdésérc lásd lejjebb a 20. jegyzetet.

¹⁶ Lásd a brebion 75, 186, 240 és 294 sorait (*Guillou*: i. m. 26, 39, 46, 53, 167, 174, 179, 182).

¹⁷ *E. Bickermann*–*M. A. Dandamaev*–*I. M. Djakonov*–*V. A. Libšic*: Hronologija drevnego mira, Moskva, 1975. 74.

¹⁸ A világéra évenck ez a kicsit komplikált átszámítása a mi időszámításunkra V. Grumel elgondolásából következik: La chronologie (Traité d'études byzantines I.), Paris 1958. 97, 219. vö. 85–96.

Helenének hívták, s őt magát 961–1025 között társcsászárként (majd 1025–1028 között császárként) megillette a brebionban rávonatkoztatott „basileus” cím.¹⁹

4. Felvetődhet a kérdés, hogy hogyan kerül egy vlach férfi (az itt szereplő presbiter vagy annak elődje, akire a népnévi cognoment alkalmazták új hazájában) Dél-Itália földjére. Biztos választ a kérdésre nem adhatunk. Néhány olyan körülményre azonban felhívhatjuk a figyelmet, amely a probléma szempontjából nem közömbös.

A vlachok legkorábbi datálható felbukkanása az írott forrásokban alig három évvel a Démétrios presbitert említő jegyzőkönyv kelte előtt történt. Ioánnés Tzimiskés császár halála (976. jan. 10.) és Bardas Skléros ennek nyomán kitört felkelése idején ölték meg a fuvarozó (hodítés) vlachok Dávidot, a Nyugat-Bulgáriát pár évtizedre önálló állammá szervező négy Komitopulos testvér egyikét.²⁰ A hely, ahol ekkor a vlachok felűnnek a történelem színpadán, a mai görög–albán határon fekvő Prespa-tó környéke, olyan terület tehát, amely a Balkán és Dél-Itália közötti hajóforgalom legfőbb kikötőjéhez, Dyrrachiumhoz (a mai Durrësihez ~ Durazzóhoz) elég közel volt. Ha valahonnan, akkor innen könnyen kerülhetett valaki az Adria túlsó partjára, az ottani bizánci tartományokba.

Egyébként történelmileg mérve rövid idő, nem egészen fél évszázad múltán egyértelmű híradás szól arról, hogy Démétrios Blakos esete nem kivétel volt, más vlachok is átkeltek a Balkánról Itáliába. A barii évkönyvek (Annales Barenses) tanúsága szerint II. Basileios császár uralma végén (1025) egy Orestes nevű eunuch parancsnoksága alatt álló nagy hadsereg vonult nyugatra, hogy Szicíliát visszafoglalja az araboktól, s ennek az 1028-ban dolgavégezetlenül hazatérő seregnek soraiban számos vlach is szolgált.²¹ Lehetőségként vetődik fel tehát, hogy már a korábban Itáliába vezényelt császári seregekben is voltak vlachok, s ezek közül elbocsátás, megsebesülés, betegség vagy más ok miatt maradtak vissza olyanok, akiket, illetve leszármazottaikat a valch ragadványnévvvel illettek új hazájukban. Egykori katonák, illetve leszármazottaik jelenléte abban a társadalmi környezetben, amelyhez Démétrios Blakos tartozott, világosan kiteszik Rhégion metropolis brebionjának névanyagából. Az okmány 239. és 275. sorában ugyanis egy-egy *Apelátés* nevű férfi szerepel; *apelátés* közfőnévi jelentése pedig

¹⁹ V. Grumel: i. m. 358, 363. – Kétségtelenül zavaró, hogy a császári főhatalmat 979-ben II. Basileios, VIII. Konstantin bátyja gyakorolta, s így inkább az ő uralkodásának az említése volna várható a datálásnál, nem pedig a mellette csak epizódszerepet játszó társcsászáráé.

²⁰ Scylitza interpolatus, Basilius et Constantinus 11: Ioannis Scylitzae Synopsis historiarum. Editio princeps. Recensuit I. Thurn [Corpus Fontium Historiae Byzantinae V.], Berolini et Novae Eboraci 1973, 329. Ami a datálást illeti, a szóban forgó fejezet legelején III. Antoniosz konstantinápolyi pátriárka halála (979 első negyedében) van említve; aztán pedig egy napfogyatkozásról esik szó, és ez valószínűleg a 979. május 28-i totális (nem a 976. július 29-i részleges) napfogyatkozás volt. Ha ezekhez az eseményekhez kapcsoljuk a vlachok fellépését, akkor a 979-es évet kell alapul vennünk. Erről a datálásra hajlik pl. Grumel: i. m. 388. Am aztán a Komitopulosok történetének az elbeszélésebe fogva Ioánnés Tzimiskés haláláról (976. január 10.) olvasunk újra Skylitzésnél. Ezt az utóbbi kronológiai támaszpontot fogadtuk el hitelesebbnek a vlachok fellépésével kapcsolatosan; ebben egyebek mellett Gyóni Máttyást követtük: A legrégebb vélemény a román nép eredetéről. Bp. 1944. 29–30.

²¹ Az Annales Barenses (Monumenta Germaniae Historica. Scriptores V., Hannoverae 1844, Repr. 1963, 51). az 1027-es évhez kapcsolja az alábbi híradást, de a párhuzamos forrásokból (pl. Scylitza, Basilius et Constantinus 47, p. 368 rec. Thurn) kiteszik, hogy még II. Basileios császár († 1025. december 15.) indította el a bizánci sereget Itáliába: *Hoc anno descendit Ispo (Skylitzésnél Orestes) chitoniti (görögül μοιτωνιτης) in Italiam cum exercitu magno, id est Russorum, Guandalorum, Turcorum, Burgarorum, Vlachorum, Macedonum aliorumque, ut caperet Siciliam. Et Regium restaurata est a Vulcano catepano. Sed peccatis praepedientibus mortuus in secundo anno Basilius imperator; qui omnes frustra reversi sunt.* Lásd M. Gyóni: Les Vlaques des Annales de Bari (oroszul francia rezümével): Acta Antiqua Academiae Scientiarum Hungaricae I (1951–1952) 235–245; V. v. Falkenhansen: i. m. 64–65.

a X. századi görögben nem más, mint könnyűfegyverzetű, gyakran erődítmények őrségét ellátó katona.²²

Kiegészíti a fenti következtetést az okirat 110. sorában szereplő *Kleisuriatés* személynév is;²³ ez ugyanis minden bizonnyal az erődített hegyszorosok (*kleisurák ~ clissurák*) őrzőinek katonai rangjelölésével (*kleisurarchés, kleisurophylax*)²⁴ tartozik össze.

²² *Guillou*: i. m. 46 (további szakirodalom feltüntetésével), 51, 179, 181.

²³ *Guillou*: i. m. 29, 169.

²⁴ *Oikonomidès*: i. m. 379 (itt az index utal a kleisurát és a kleisurarchést említő nagyszámú passzusra); *G. W. Lampe*: *A Patristic Greek Lexicon*, Oxford 1978, 756.